

Herbst, Stanisław

Plan Piza z kręgu Narońskiego : (polski przyczynek do zagadnienia "miasta idealnego")

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 620-622

1962

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Item von 50 Huben unnd 39,5 Morgen, so den Geistlichen, Burgern unnd Vorstetten zukommen, empfangen	75	13	0,5
Item von 462 Morgen, so in den Awen gelegen unnd der Geistlichkeit unnd den Burgern zukommen, von iederem Morgen 1 Sch. empfangen, thut	7	14	—
Item von der Pauer Huben 122 unnd 15,5 Morgen, so zur Stadt gehörigk, von ieder Huben 10 Gr. und von iederem Morgen 1 Sch. empfangen, thut	61	5	0,5

Summa Summarum des ganczen Schosses 260 Mk., 10 Gr., 1 Sch.^{d)}.

Des zu Urkunth haben wir diese konigliche Exaction mit unsen Stadtsigil wissentlich bekrefftigen lossen unnd dieselben unserm geschwornen Secretario Bartholomeo Raphael versiegelt uberreichet, dem edlen unnd erenvhesten Herrn Johan von Hatten, uff Heilszbergk Scheffern, zu uberantwortten. Geschehen den 19^{den} Martii im Jare des Herren tausent funffhundert unnd im zwei unnd siebenzigsten.

STANISŁAW HERBST

PLAN PISZA Z KRĘGU NAROŃSKIEGO

(POLSKI PRZYCZYNEK DO ZAGADNIENIA „MIASTA IDEALNEGO”)

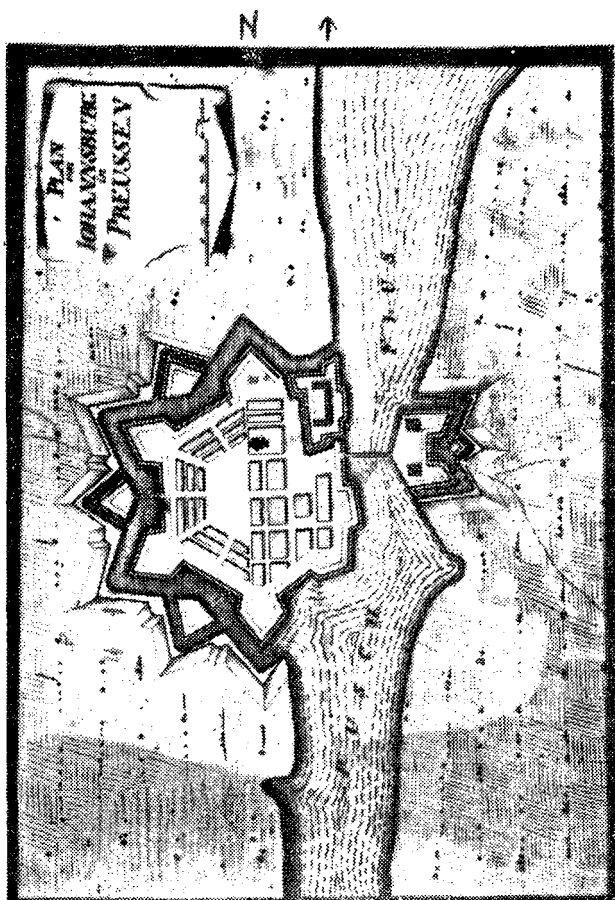
1. Zbiory Saskiej Biblioteki Krajowej w Dreźnie posiadają piękny, rękopiśmienny atlas planów twierdz, sporządzony przez Jana Jerzego Maksymiliana Fürstenhoffa (1686—1753) dla elektora i króla polskiego Augusta II¹⁾. W części poświęconej Polsce (w t. II) atlasu znajduje się *Plan von Iohannsburg in Preussen*, choć przedstawione na nim miasto (Pisz) znajdowało się wówczas poza granicami Rzeczypospolitej.

Mówiąc „wówczas” wypada przeprowadzić datowanie. Otóż inne datowane plansze atlasu nie przekraczają 1716 r. — byłaby to więc orientacyjna granica *a quem* również pierwowzoru planu, gdyż jednolite graficznie opracowanie atlasu pokrywa różnorodną proveniencję treści poszczególnych plansz. Poszukując terminu *post quem* sięgamy do znanego planu Pisz — Giesego z 1684 r. oraz historii miasta²⁾. „W r. 1679 pożar zniszczył połowę miasta... oraz wszelkie umocnienia”. Sytuacja polityczna za panowania Sobieskiego,

3 d) Podsumowanie jest błędne. Z podliczenia wypadają 243 Mk., 148 Gr., 7 Sch., co równa się 250 Mk., 10 Gr., 1 Sch.

¹⁾ Friedrich Schnorr v. Carolsfeld, *Katalog der Handschriften d. Königlichen Öffentlichen Bibliothek zu Dresden*, Leipzig 1882, t. III, s. 298; Karol Buczek, *Polonica kartograficzne w zbiorach Saskiej Biblioteki Krajowej w Dreźnie*, *Wiadomości Geograficzne*, XI (1933), nr 1—2, s. 3.

²⁾ A. Boetticher, *Die Bau und Kunstdenkmäler d. Provinz Ostpreussen*, VI, Königsberg 1896; G. Ch. Pisanski, *Collectanea zu einer Beschreibung der Stadt Johannisburg in Preussen (1748)*, *Mitteilungen der Litterarischen Gesellschaft Masovia*, VIII (1900), s. 48; Joanna Maciejewska, *Z dziejów zamku krzyżackiego w Pieszku*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 1960, nr 2, s. 239 n.; tejsze, *Rozwój przestrzenny Piszka*, *Komunikaty Maz.-Warm.* 1962, nr 2, s. 404—409. Widok Pisz z dzieła Hartknoch a z r. 1684 odnosi się niewątpliwie do czasów poprzedzających pożar 1679 r. — przedstawia miasto otoczone parkanem — piotem (stąd nazwa przedmieścia Zapioć) nie sprężone z fortyfikacjami zamku.

kiedy to dwukrotnie (1674, 1687) otwierały się perspektywy rewindykacji Prus Książęcych, wymagała nie tylko odbudowy miasta, ale coraz silniejszego obwarowania³⁾. Wtedy to w 1682—1684 r. cały obszar miejski otoczono wałem bastionowym, włączając doń zmodernizowane umocnienie zamku. Dalsze fortyfikacyjne prace przeprowadzono w r. 1697. Wtedy może wzniesiono dzieła zewnętrzne, to znaczy zapewne raweliny. Właśnie taki stan przedstawia plan drezdeński, stanowiący obraz bardziej zaawansowany niż ten, jaki utrwalił plan Giesego z 1684 r. Porównanie obu planów wskazuje na ciągłość rozbudowy twierdzy.

Nasuwa się jednak wątpliwość zasadnicza czy plan „drezdeński” był tylko projektem, czy doczekał się pełnej realizacji? Na to brak wystarczających

³⁾ J. Woliński, *Sprawa pruska i traktat jaworowski*, Przegl. Hist. (1929); K. Piwarski, *Między Francją a Austrią 1687—1690*, Kraków 1933.

dowodów. Jedno wolno zauważyć, że August II i jego otoczenie znało dobrze twierdzę z czasów pamiętnego spotkania z Fryderykiem III w czerwcu 1698 r., a więc po rozbudowie z poprzedniego roku. Chyba więc Fürstenhoffowi nie godziło się wciąć do atlasu planu nierealnego.

2. „Drezdeński” plan Pisma ma niebłaha znaczenie dla urbanistyki historycznej jako jedno z opracowań tematu „miasta idealnego”, absorbującego artystów od czasów renesansu, a posiadającego już bogatą, specjalną literaturę naukową⁴⁾. Warowne miasto na prawym, zachodnim brzegu Pisy stanowi bowiem wycinek umiarkowanego sześcioboku z zamkiem umocnionym osobną fortyfikacją, jako cytadelą. Obwód warowny stanowią cztery bastiony połączone trzema kurtynami. Obronę kurtyn pogłębiają dzieła zewnętrzne raweliny. Jeden z nich zasłania bramę od strony Szczytna. (Tą właśnie bramą wjeżdżał w r. 1698 August). Raweliny tkwią w dnie szerokiej fosy, na zewnątrz której znajduje się kryta droga z placami broni, we wklęsłych kątach. Na lewym, wschodnim brzegu rzeki znajduje się przedmoście o narysie dzieła rogowego (*hornwerku*) z bramą osłoniętą małym rawelinem.

Obwód warowny zawiera, prócz wyodrębnionego zamku, dwa różnorodne elementy urbanistyczne: stare rozplanowanie z rynkiem i kościołem, które dotrwało w zasadzie do naszych czasów, oraz trójszeregowy układ budynków (koszar?) ustawionych równolegle do kurtyn, rozdzielonych promieniście rozchodzącymi się ulicami, z środka sześcioboku na osie bastionów i kurtyn. Obejmują one obszerny plac forteczny na planie trapezu, stanowiącego połowę sześciokąta. Właśnie realizacja tego elementu zabudowy nie ma dotychczas potwierdzenia.

Szukając wzorów dla takiego rozplanowania w XVII w. znajdziemy nie w twierdzach Vaubana o prostokątnym podziale wnętrza, ale w dedykowanym królewiczowi podówczas Władysławowi Wazie dziele torunianina Freytaga, którego rysunki powtórzył był inżynier w służbie elektora Naroński, zmarły w pobliskim Szczytnie w r. 1678. Nasz plan zaopatrzonej w podziakę (w przeciwieństwie do planu Giesego) pozwala stwierdzić z dokładnością do pręta (czy nawet stopy) zgodność rozplanowania elementów fortyfikacyjnych i urbanistycznych Pisma z wyliczeniami i rysunkami polskich inżynierów⁵⁾. Nasz plan stanowi adaptację projektów teoretycznych do warunków terenowych i ówczesnych stosunków własnościowych.

Autorstwo projektu niełatwo określić. Pożar Pisma nastąpił bowiem po śmierci Narońskiego, choć powody wzmocnienia twierdzy zaznaczyły się wcześniej. Może wchodzić więc w rachubę ktoś z kręgu jego współpracowników, np. Suchodolec?

Można by śledzić genezę pomysłu Freytaga, zestawiając z innym, świeżo opublikowanym analogicznym planem cytadeli — jakoby — lwowskiej⁶⁾, ale to nie należy do niezbędnego komentarza, którym wypada zapatrzeć publikację nieznanego dokumentu kartograficznego do historii Pisma.

⁴⁾ Ostatnio: Helen Rosenau, *The Ideal City in its architectural Evolution*, London 1959; Gerhard Eimer, *Die Stadtplanung im schwedischen Ostseereich 1600—1715, mit Beiträgen zur Geschichte der Idealstadt*, Stockholm 1961.

⁵⁾ Adam Freytag, *Architektura militaris nova et aucta, Leyden 1631 fig. 45*; Józef Naronowicz-Naroński, *Budownictwo wojenne*, wyd. J. i T. Nowakowie, Warszawa 1957, s. 41, 65, 159, 229, por. P. Lavedan, *Histoire de l'urbanisme. Renaissance et temps modernes*, Paris 1941, s. 19.

⁶⁾ G. Eimer, op. cit., s. 133, 214.